

КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦЯ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ПРОБЛЕМА

У статті проаналізовано тлумачення поняття "компетентність" у зарубіжній та вітчизняній психолого-педагогічній літературі. На його основі представлено власне розуміння поняття компетентності фахівця та її сутнісні характеристики.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, здатність до діяльності, інтегративна властивість особистості.

В статье проанализированы толкование понятия "компетентность" в зарубежной и отечественной психолого-педагогической литературе. На его основе представлено собственное понимание компетентности специалиста и ее сущностные характеристики.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентность, способность к деятельности, интегративное свойство личности.

In the article analyzes the understanding of the concept of "competence" in foreign and domestic psychological and educational literature. At its base is represented by own interpretation of specialist expertise and presented its essential characteristics.

Key words: competence approach, competence, ability to work, integrative property of the individual.

Постановка проблеми. Позитивні зрушення в освіті, пов'язані з підсиленням її компетентнісної орієнтації, дають підстави стверджувати, що компетентнісний підхід переходить зі стадії "самовизначення" на якісно новий щабель розвитку обов'язкової нормативної реалізації. Так, в основу розроблення галузевих стандартів вищої школи нового покоління, відповідно до листа Міністерства освіти і науки України № 1/9-484 від 31.07.2008 р. щодо нормативно-методичного забезпечення розроблення галузевих стандартів вищої школи, покладено компетентнісний підхід. На його засадах було розроблено у 2011 році галузевий стандарт вищої освіти України з напрямку підготовки 6.050101 – "Комп'ютерні науки".

Поняття "компетентність" досліджували як зарубіжні (В. Байденко, В.Болотов, Ф. Вайнверт, А. Вербицький, Т. Добудько, В. Долл, Ю. Ємельянов, Е.Зеєр, І. Зимня, В. Краєвський, Н. Кузміна, Дж. Кулаген, А.Маркова, А.Новиков, Ж. Перре, В. Сериков, Дж. Равен, М.Роменвілль, М. Сміт, Ю. Татур, А.Хуторський, А. Чошанов, С. Шишов, Е. Шорт), так і вітчизняні (Н. Бібік, Л.Ващенко, С. Гончаренко, О. Гура, О. Локшина, В. Маслов, О. Пометун, Л.Хоружа) науковці.

Разом із тим, аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить про існуючу до цього часу невизначеність та проблемність базових категорій компетентнісного підходу, адже термінологія компетентнісно зорієнтованої освіти в педагогічному тезаурусі ще закріплюється.

Мета статті – проаналізувати сутність поняття ”компетентність” у зарубіжній та вітчизняній психолого-педагогічній літературі, показати власне розуміння компетентності фахівця та її характеристик.

Виклад основного матеріалу. Аналіз довідниково-енциклопедичних джерел свідчить про те, що зміст поняття “компетентний” (від лат. *competens* (*competentis*) – *відповідний, здатний*) трактується, як правило, у таких аспектах:

- 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; з чимось добре обізнаний, тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований;
- 2) який має певні повноваження; повноправний, повновладний [1];
- 3) той, що володіє компетенцією;
- 4) обізнаний, авторитетний у певній галузі [2; 3].

Уперше розгорнуте тлумачення терміна “компетентність” було дано Дж. Равеном у праці “Компетентність у сучасному суспільстві” (1984) [4]. Під цим поняттям автор розуміє певне явище, що складається з великої кількості компонентів, більшість з яких відносно незалежні один від одного. Деякі з них належать, швидше за все, до когнітивної сфери, інші – до емоційної. Ці компоненти можуть замінювати один одного як складові ефективної поведінки. Складові компетентності (за Дж. Равеном) є мотивованими здібностями і включають як якості психічних пізнавальних процесів (оригінальність, критичність мислення, звичка до абстрагування тощо), індивідуально-психологічні особливості особистості (самоконтроль, адаптивність, впевненість у собі, наполегливість, довірливість тощо), так і складові загальної освіченості людини (знання про навколишній світ тощо) [4, с.180].

У доповіді міжнародної комісії з освіти ХХІ століття „Освіта: прихований скарб” Жак Делор сформулював „чотири стовпи”, на яких засновується освіта: „навчитися пізнавати, навчитися працювати, навчитися жити разом, навчитися жити” [5, с.20]. Він визначив, по суті, основні глобальні компетентності, одна з яких спонукає „навчитися працювати задля того, щоб набути не тільки професійну кваліфікацію, але й компетентність у більш широкому сенсі, що дає можливість упорядковувати різноманітні багаточисленні ситуації і працювати у групі” [6, с.20].

Міжнародна комісія Ради Європи розглядає дане поняття як „загальні або ключові, базові вміння, фундаментальні шляхи навчання, ключові кваліфікації, уявлення, опори або опорні знання, навчальні вміння або навички”. Компетентності, на думку експертів Ради Європи, передбачають:

- спроможність особистості сприймати та відповідати індивідуальним та соціальним потребам;
- комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок.

Таке визначення поняття компетентностей певним чином збігається з положеннями, що висловлюють українські педагоги, однак представники

європейських педагогічних кіл насамперед виходять з особистісних і соціальних потреб, задоволенню яких мають сприяти компетентності [7, с. 19].

Згідно з визначенням Міжнародного департаменту стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performance and Instruction (IBSPI)), поняття „компетентність” визначається як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому дане поняття містить набір знань, навичок та відношень, що дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, що підлягають досягненню певних стандартів у галузі професії або виду діяльності [7, с.20].

Американський дослідник Е. Шорт визначив чотири загальні концепції компетентності. Згідно з першою концепцією, термін “компетентність” тлумачиться як поведінка або дія, тому її розуміння пов’язується з набуттям людиною вмінь і навичок для певної діяльності, що не має творчого характеру. У другій концепції вчений розглядає компетентність як володіння знаннями, вміннями та навичками. Людина в кожній своїй професійній дії свідомо робить вибір, досконало володіючи своєю діяльністю; користується різноманітністю своїх знань і навичок, щоб визначити, яку саме діяльність здійснювати і як вона має відбуватися. За третьою концепцією компетентність є ступенем або рівнем здібностей, що офіційно вважається достатнім. За таким тлумаченням оцінка компетентності повинна даватися відповідно до певних державних стандартів чи критеріїв якості. Вона має відповідати рівню, прийнятому в професійній галузі або у сфері діяльності. У четвертій концепції компетентність визначається як властивість або спосіб буття людини. Отже, на думку Е. Шорта, для здійснення аналізу сутності тієї або іншої компетентності необхідним є визначення концепції, в межах якої цей аналіз і буде відбуватися [8, с. 15].

Ю. Громико [9, с.7] пропонує трактувати поняття „компетентність” з двох різних позицій. Перша позиція – під компетентністю розуміється розумово діяльнісна здатність, для вирощування якої необхідна рефлексивна логіко-філософська й особистісно-гуманітарна культура. Із цим трактуванням автор пов’язує роботи Г. Щедровицького [10; 11] і В. Давидова [12; 13], оскільки ними була створена персонологічна практика подібної освіти. У другому трактуванні під поданим терміном розуміють соціальне адаптивне вміння, яке потім закріплюється спеціально створеними тестами. Реалізація другого напрямку, на думку авторів, вимагає мета предметності й міждисциплінарності, передбачає кардинальну зміну форм розробки змісту, формування нових цінностей освіти. Таке трактування компетентності проявляється у вигляді рольових, а не позиційних принципів організації особистості; умінні знаходити відомості, а не породжувати знання; в умінні пристосовуватися до ринку праці, а не проектувати нові інституціональні форми.

Обмірковуючи філософський аспект трактування терміна “компетентність”, Д. С. Єрмаков [14] зауважував, що традиційна гносеологічна парадигма розділяє людину та світ як суб’єкта та об’єкт. Відповідно до метафори Е. Фрома, “мати” – сенс життя зводиться до споживання (товарів, послуг, інформації), людина зосереджується не на цілях, а на засобах існування.

Вирішувати сучасні соціальні проблеми пропонується у тій же логіці, яка і призвела до їх виникнення. Посилаючись на В. І. Слободчикова [15], автор зазначає, що освіта має забезпечувати не вписування індивіда у соціум, що існує, а розвивати його суб'єктність у житті в цілому.

У гносеологічних рамках компетентності важко знайти місце. Вона має визначатися в онтологічній парадигмі, яка позначається (за Е. Фромом) метафорою “бути”, – проживання взаємодії зі світом, коли людина зосереджується на змісті життя. Пошук нових рішень, отримання інноваційних освітніх (і, відповідно, соціальних, політичних, економічних, екологічних тощо) результатів можливе у тому випадку, коли людина володіє (за власною сутністю, тобто онтологічно) здатністю до самозмін, іншими словами, якщо вона є таким же носієм закономірностей саморозвитку та самоздійснення, як і оточуючий світ в цілому.

У цьому випадку людина і світ вже не протиставляються як розділені сутності (суб'єкт і об'єкт). Онтологічна сутність компетентності обумовлює таку взаємодію, при якій світ переживається як такий, що здатний задовольнити широкий спектр потреб і є значущим для людини, а людина відчуває, що володіє можливостями для освоєння та перетворення значущого для себе світу, що є метою та засобом розвитку. Подібний опис повноти буття може бути достатньо стійким у тому випадку, коли воно є результатом не вивчених уявлень, а адекватного психічного відображення об'єктивної значущості світу та власних реальних можливостей – власної компетентності. Іншими словами, компетентність виступає як змістова домінанта світу особистості. У рамках онтологічної парадигми розкривається сенс базових положень компетентнісного підходу: “вчитися знати” – пізнання світу; ”вчитися робити” – створення власних творчих продуктів; “вчитися жити” – забезпечення комфортного та безпечного середовища проживання; “вчитися бути” – вибір життєвого шляху, самореалізація [15, с.13-14].

Аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури, зокрема монографічних та дисертаційних досліджень, свідчить про таке розуміння науковцями феномену компетентності:

- здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Вона поєднує взаємовідповідні пізнавальні ставлення і практичні навички, цінності, емоції, поведінкові компоненти, знання і вміння – все те, що можна мобілізувати для активної дії (експерти програми “DeSeCo” – Definition and Selection of Competencies);
- загальна здатність, що базується на знаннях та досвіді, яку набув індивідуум через освітню практику (Дж. Кулаген);
- достатність і придатність, володіння силою та волею, що допомагають адекватно діяти в ситуації (В. Долл);
- взаємозв'язок між навичками, уміннями, ситуативною діяльністю й особистістю (Ж. Перре) та ін.;
- знання, розуміння, вміння, дія та досвід (Ф. Е. Вайнверт);
- здатність або потенціал для ефективного виконання дій у конкретному контексті (М. Роменвілл);

- комбінація взаємопов'язаних когнітивних та практичних умінь, знань, мотивацій, ціннісних та етичних характеристик, ставлень, емоцій та інших соціальних і поведінкових компонентів, які разом можуть бути мобілізовані для ефективної діяльності у конкретному контексті (М. Сміт);

- знання та вміння, необхідні для професійної діяльності (Н. Кузміна, С.Гончаренко);

- сукупність знань, умінь, досвіду, що відображена в теоретично-прикладній підготовці до їх реалізації в діяльності на рівні функціональної грамотності; синтез когнітивного, предметно-практичного та особистісного досвіду (Е. Ф. Зеєр);

- здатність до діяльності на основі набутих універсальних знань (С.Шишов, Л. Фурсова);

- актуальна особистісна інтегративна властивість, яка виявляється в адекватності вирішення (стандартних та особливо нестандартних, що вимагають творчості) задач, у діях, діяльності, поведінці та вчинках людини (І.Зимня);

- поєднання психічних якостей, психічних станів, що дає змогу діяти самостійно й відповідально; оволодіння людиною навичками і вміннями виконувати трудові функції (А. Маркова);

- складна інтегрована характеристика особистості, під якою розуміють набір знань, умінь, навичок, ставлень, що дають змогу ефективно провадити діяльність або виконувати певні функції, забезпечуючи розв'язання проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виді діяльності (О.Пометун);

- система теоретико-методологічних, нормативних положень, наукових знань, а також організаційно-методичних, технологічних умінь, що об'єктивно необхідні особистості для виконання посадово-функціональних обов'язків; відповідні моральні і психологічні якості (В. Маслов);

- екзистенціональна властивість людини, продукт власної життєтворчої активності, ініційованої процесом освіти (І. Зязюн);

- поєднання трьох аспектів: проблемно-практичного, змістового, ціннісного (Т. Добудько);

- поєднання мобільності знань та гнучкості методу. Компетентність займає проміжне положення між виконуваністю і досконалістю (А. Чошанов);

- результат саморозвитку індивіда, його не стільки технологічного, як особистісного росту, результат самоорганізації, діяльнісного і особистісного досвіду (В. Болотов, В. Сериков, В. Краєвський, А. Хуторський);

- здатність того, хто навчається, до практичної діяльності, вирішення життєвих проблем, що реалізується самостійно і заснована на його навчальному та життєвому досвіді, цінностях і схильностях (А. Новиков);

- виявлені на практиці намагання та здатність (готовність) реалізувати власний потенціал (знання, вміння, досвід, особистісні якості тощо) для успішної творчої (продуктивної) діяльності у професійній та соціальній сферах, усвідомлюючи соціальну значущість та особисту відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність її постійного удосконалення

(Ю.Татур);

- динамічна комбінація знань, розумінь, цінностей, інших особистих якостей, що описують результати учіння за освітньою/навчальною програмою (І. Бабин, Я. Болюбаш, А. Гармаш).

Узагальнюючи трактування поняття “компетентність”, зазначимо, що вона має складний, багатовимірний, “голографічний” характер, який характеризується наявністю різних підходів та рівнів узагальнення при її тлумаченні. Компетентність є продуктом діяльності, але не прямо впливає з нього, а є наслідком самоорганізації та саморозвитку індивіда, синтезу когнітивного, предметно-практичного та особистісного досвіду. Тобто це форма існування знань, умінь, освіченості в цілому, яка зумовлює особистісну самореалізацію, знаходження свого місця у світі, продукт цілісної, а не лише “знаннєвої” освіти. Внаслідок цього, освіта, що приводить до формування компетентності, має бути посправжньому особистісно зорієнтованою, тобто забезпечувати максимальну затребуваність особистісного потенціалу [16].

На нашу думку, розкриття феномену компетентності в умовах інформаційного суспільства, для якого притаманні постійне оновлення і швидка зміна технологій, зростаюча динамічність процесів суспільного розвитку має бути доповненим включенням до її складу такої характеристики, як здатність до життєдіяльності в умовах постійних змін. Вважаємо, що ефективне використання здібностей людини в інформаційному суспільстві неможливе без швидкої і гнучкої реакції на динаміку змін ситуацій та середовища, прийняття різноманіття у роботі, спрямованості на використання інновацій. Компетентний фахівець має бути готовим успішно працювати в умовах відсутності алгоритмів, проявляючи творчість у нестандартних ситуаціях. Розуміння динамічності світу, що притаманна сучасній цивілізації, як можливості для навчання та розвитку, є важливою характеристикою сучасної людини, а реалізація компетентісного підходу в освіті має передбачати її формування.

У загальному вигляді компетентність фахівця можна схарактеризувати як певний рівень сформованості навичок і професійного досвіду взаємодії людини з навколишніми об'єктами та суб'єктами, який необхідний індивідові для успішного функціонування в суспільстві в цілому, і в професійній сфері зокрема. Компетентність як цілісне особистісне утворення дозволяє людині встановлювати зв'язок між знаннями та конкретною ситуацією, визначати алгоритм дій для успішного вирішення проблеми.

Таким чином, компетентність фахівця є складною інтегрованою характеристикою особистості, яка зумовлює його здатність до реалізації власного потенціалу (знань, умінь, досвіду, особистісних якостей) для успішної діяльності в професійній і соціальній сфері, усвідомлюючи соціальну значимість і особистісну відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність її постійного удосконалення в умовах динамічності світу.

Висновки. Отже, проведений аналіз теоретичних досліджень свідчить про те, що основними характеристиками компетентності фахівця є:

- здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, що базуються на знаннях, вміннях, досвіді, цінностях, ставленнях, мотивації;
- оперативність і мобільність знань, здатність застосовувати й інтегрувати їх у кожній конкретній ситуації з урахуванням різних аспектів;
- здатність і готовність приймати рішення, вибираючи при цьому найбільш оптимальний у даній ситуації варіант рішення;
- здатність організації соціальної дії і співорганізації всіх необхідних для цього ресурсів;
- здатність ефективно, самостійно та відповідально діяти в широкому форматі контекстів;
- комунікативні вміння, що дозволяють цілеспрямовано й ефективно вибудовувати взаємодію з іншими людьми в рамках діяльності;
- наявність певних ціннісних орієнтацій, світоглядної позиції, загальної та етичної культури, мотивів діяльності;
- здатність до саморозвитку, освоєння нових способів дії.

Основою для формування компетентності є індивідуальні та соціальні потреби. Будучи продуктом власної життєтворчої активності людини, компетентність є не лише певним обсягом засвоєних знань та досвіду, а й вмінням актуалізувати їх у потрібний час і використати в процесі діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – Київ = Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
2. Словарь иностранных слов. – Изд.12-е, стереотип. – М. : Рус. яз., 1985. – 608 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – Изд.19-е, испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 750 с.
4. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М. : Когито-Центр, 2002. – 256 с.
5. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики : наук.-мет. посіб. / ред. І. Г. Єрмаков. – Запоріжжя : Центріон, 2005. – 640 с.
6. Зимняя И. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. Зимняя // Дайджест педагогических идей и технологий. Школа-парк. – 2003. – № 4. – С. 18-23.
7. Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики. – К. : К.І.С. – 2003. – 296 с.
8. Лісіна Л.О. Формування професійної компетентності вчителя : навч.-мет. посіб. / Л.О.Лісіна, О.О.Барліт. – Запоріжжя : Лана-Друк, 2006. – 212 с.
9. Громыко Ю. В. Образование перестает быть гуманитарной технологией. Экспертная оценка материала «Пути реализации стратегических целей обновления школы» : материалы для разработки документов и проведения эксперимента по модернизации общего образования / Ю. В. Громыко // Вести Междунар. Соломонова ун-та. – 2000. – № 4. – С. 4-10.

10. Щедровицкий Г. П. Предисловие к сборнику „Педагогика и логика” / Г.П. Щедровицкий. – М. : Касталь, 1993. – С. 3-15.
11. Щедровицкий Г. П. Система педагогических исследований (методологический анализ) / Г. П. Щедровицкий // Педагогика и логика. – М. : Касталь, 1993. – С. 16-201.
12. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования / В. В. Давыдов. – М. : Педагогика, 1986. – 240 с.
13. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 544 с.
14. Ермаков Д. С. Компетентностный подход в образовании / Д.С.Ермаков // Педагогика. – 2011. – № 4. – С. 9-15.
15. Слободчиков В. И. Компетентностный подход в контексте антропологии образования / В. И. Слободчиков // Компетентностный подход в высшем профессиональном образовании: теория, методология, технологии : матер. Междунар. научно-практ. конф. – М., 2008.
16. Драч І. І. Компетентнісний підхід у підготовці магістрантів з педагогіки вищої школи / І. І. Драч // Проблеми освіти : наук. зб. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОНМС України, 2012. – Вип. 70. – Ч. 1. – С. 140-146.

Дата надходження до редакції: 16. 11. 2012 р.